

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 90^e jaargang • februari 2017 • losse verkoop € 3,00

Oud Utrecht 1

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

De Utrechtse stationsrestauratie 1855 - 2011

100 jaar De Stijl: de Utrechtse en Amersfoortse wegbereiders

Een academisch echtpaar en zijn passie voor natuurkunde

Museum Catharijne Convent

Maria

10 februari t/m
20 augustus 2017

GrafiServices Service voor communicatie

Van huis uit de specialist in gedrukte communicatie, inmiddels een organisatie die het hele communicatietraject beheerst. Sterk op het gebied van gedrukte, geprinte en digitale communicatie in combinatie met mail, fulfilment, warehousing en logistiek. Met professionals die ook interim, gedetacheerd of als consultant voor u aan de slag kunnen. We zetten de lijnen uit, adviseren, organiseren, regisseren, produceren, ontzorgen. Altijd in nauwe betrokkenheid. En met maar één doel voor ogen: het realiseren van uw communicatiedoelstellingen. Pas dan zijn wij tevreden.

ra
gf
a
s
e
i
s
e
s

Bezoekadres
Kanaalweg 30
3526 KM Utrecht

(030) 2 822 822
www.grafiservices.nl
info@grafiservices.nl

Sinds 1933 dienstbaar aan de Utrechtse samenleving

Dag en nacht
bereikbaar voor
directe hulp na
overlijden
(030) 262 2244

PCB
UITVAARTZORG

Meer informatie:
www.pcbuitvaartzorg.nl

PCB UTRECHT
PCB BILTHOVEN
PCB NIEUWEGEIN
PCB VIANEN

Donaudreef 25
3561 EL Utrecht
Telefoon
[030] 262 2244

BGNU

VAN ZOELLEN

AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

4

Arjan den Boer

Van stationskoffiehuis tot horecaconcept

De stationsrestaurant Utrecht CS

10

Bettina van Santen

De Utrechtse en Amersfoortse wegbereiders van De Stijl

17

Signalement

18

Ronald Rommes

Arme katholieken helpen zichzelf te helpen

Boekbespreking

20

Pierre Rhoen

Op de faculteit natuurkunde sloeg de vonk over

Het academische leven van Hans en Greet Smit-Miessen

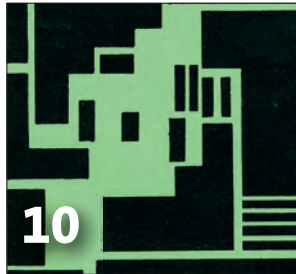
27

Agenda

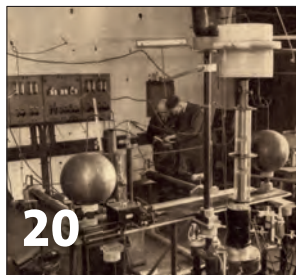
Eten en drinken op Utrecht CS

Na de geschiedenis van het Stationsplein (zie nr.6 van 2016) in dit nummer die van de Utrechtse stationsrestaurant. Decennialang had het belangrijkste Utrechtse station één restaurant die meegroeide met de stroom reizigers. Nu kan de reiziger voor een kop koffie of snelle hap terecht bij tientallen kiosken en fastfoodshops.

Honderd jaar De Stijl

'Mondriaan tot Dutch Design' is de overkoepelende naam van alle activiteiten die overal in het land georganiseerd worden naar aanleiding van de 100e geboortedag van De Stijl. Utrecht en Amersfoort nemen in het programma een speciale plaats in. Daar stond immers de wieg van de grondleggers van deze kunstbeweging.

Een passie voor natuurkunde

Hans en Greet Smit-Miessen deelden als Zeister echtpaar niet alleen hun leven, maar ook hun bevlogenheid voor de natuurkunde. Hij vooral als onderzoeker en universitair docent, zij als docente en vernieuwer van de natuurkundendidactiek. Portret van een markant paar.

□ OMSLAG: DE 16-JARIGE KELLNER HANS MAYER IN DE STATIONSRESTAURATIE VAN UTRECHT CS, 1949; FOTO NEDERLANDSE SPOORWEGEN | COLLECTIE SPOORWEGMUSEUM

Van stationskoffiehuys tot horecaconcept

De stationsrestauratie Utrecht CS

De klassieke stationsrestauratie bestaat niet meer. Het in december 2016 geopende station Utrecht Centraal telt talloze horecaformules, variërend van fastfood tot slow coffee. Ooit begonnen met een apart koffiehuys, kende Utrecht van ongeveer 1855 tot 2011 een stationsrestauratie.

In 1843 - bijna 175 jaar geleden - werd Utrecht per spoor verbonden met Amsterdam door de Nederlandsche Rhijnspoorweg-Maatschappij (NRS). Het station kwam net buiten de Catharijnepoort op de plek van een park en een klein kerkhof, dat geruimd werd. Het neoclassicistische stationsgebouw had een beperkte omvang en kende nog geen eigen restauratie. In plaats daarvan bouwde de NRS in de eerste jaren van haar bestaan stationskoffiehuizen. In Utrecht verrees dit etablissement schuin tegenover het station. Het stond later bekend als Hotel La Station en in de 20e eeuw als Hotel Terminus.

Rond 1850 was het Stationskoffiehuys behalve een café ook al een logement oftewel hotel. Er werden toen regelmatig concerten georganiseerd, zelfs met buitenlandse artiesten. 'Aan het geëerde Publiek wordt bekend gemaakt, dat de Familie MAYER, uit Styermark, in Nationaal costuum, ZANG en MUZIK, zich zullen doen hooren in het STATIONS-KOFFIEHUIS en LOGEMENT te Utrecht', zo adverteerde de uitbater in 1854.

Volgens een bericht uit 1860 had de gelegenheid een posi-

tieve uitstraling op de nog kale stationsomgeving: 'Het Stations-koffijhuis, tevens Hotel, van den Heer Limbeek draagt, door zijn fraai uiterlijk, tot opluistering van het omliggend breed terrein niet weinig bij.' Er hoorde ook een grote tuin bij met uitzicht op de stad. Het komen en gaan van reizigers gold als een aanbeveling: '[...] terwijl het bont gewoel der talloze vreemdelingen, van en naar de gedurige spoor-treinen stroomende, bijzonder deze plek, boven vele andere uitspanningsplaatsen, in het schoone getijde, doet verkiezen voor een langer of korter oponthoud.'

Uitbater Limbeek werd in 1860 opgevolgd door J. Wolters die het pand van een grote veranda voorzag en wellicht de naam La Station introduceerde. In 1865 werd het Stationsplein met de Leidscheweg verbonden, waardoor het koffiehuis op een gunstige hoek kwam te liggen. Met de overname van de NRS door de Staatsspoorwegen in 1890 zou het hotel-restaurant worden afgestoten, maar toen had het station allang een eigen restauratie.

Restauratie en buffetten

Na de aanleg van de spoorlijn naar Rotterdam in 1855 werd het NRS-station voor het eerst verbouwd. Het gebouw kreeg aan weerszijden lage zijvleugels. Waarschijnlijk ontstond daarbij ruimte voor een stationsrestauratie. In 1859 werden de restauratie en buffetten (in de wachtkamers) voor het eerst openbaar verpacht, net als op andere NRS-stations telkens voor een periode van drie jaar.

Het pachtbod van de winnende exploitant bedroeg in 1865 f5.010,-, drie jaar later f8.313,- en in 1871 maar liefst f13.500,-. De stijgingen zijn verklaarbaar door de groei van het station en het aantal reizigers. In 1866 werd het station drie maal zo groot door de toevoeging van hoge, vooruitspringende vleugels aan beide zijden. Daarbij werd 'de gelegenheid voor restauratie en buffetten belangrijk uitgebreid'. De reizigers-aantallen stegen naar ruim 100.000 per jaar in 1870.

Net als treinen en wachtkamers waren stationsrestauraties destijds opgedeeld in drie klassen, zo blijkt ook uit personeelsadvertenties. In 1884 werd er bijvoorbeeld een buffet-juffrouw gevraagd 'in de Restauratie 1e en 2e klasse, Station Rhijnspoor te Utrecht, volkomen bekend met het Vak'. Zoals op veel stations werden 1e en 2e klasse gecombineerd, maar er was wel een aparte 3e klasse-zaal.

Interieur restauratiezaal 1e en 2e klasse, 1936.

□ FOTO NEDERLANDSE SPOORWEGEN | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Restaurateur

De 'restaurateur' rond 1890 was A.H. Gerretsen. Hij maakte de inlijving van de Rhijnspoorwegen door de Staatsspoorwegen mee. Sindsdien 'Station Utrecht der Staatsspoorwegen' geheten, sprak men naar Amsterdams voorbeeld al snel over het Centraal Station. Ook Gerretsen adverteerde voor zijn restauratie met deze benaming, maar officieel werd die pas in 1909 ingevoerd. Toen de geliefde restaurateur in 1895 vertrok naar een hotel in Zutphen schreef het *Utrechtsch Nieuwsblad*: 'De heer Gerretsen [...] heeft zich in zijn werkzaamheden aan ons station zulk een welverdiende populariteit verworven, dat zijn heengaan voor Utrecht een groot verlies [zal] zijn.'

Terras voor het station, ca. 1935.

□ FOTO F.F. VAN DER WERF | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

De vernieuwde stationsrestaurant, ca. 1940.

□ FOTOBUREAU J. VAN DIJK | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Begin 20e eeuw woonde uitbater J.W. Klotz met een deel van het personeel boven de stationsrestaurant, blijkt uit advertenties waarin personeel voor dag en nacht werd gevraagd, waaronder een 'werkvrouw' met kost en inwoning. Klotz liet zich van zijn goede kant zien toen er in oktober 1914 Belgische vluchtelingen in Utrecht arriveerden: '[...] door de goede zorgen van de pachter van het station werden de ongelukkigen van gratis eten en drinken voorzien.'

Sybold van Ravesteyn

In 1937 kreeg NS-architect Sybold van Ravesteyn (1889-1983) de opdracht het oude stationsgebouw van een moderne voorbouw te voorzien en binnen de doorstroming te verbeteren. Hij ontwierp een golvende glazen gevel met geschulpte betonnen luifels, waar het oude gebouw echter nog bovenuit stak. In de nieuwe stationshal kregen de loketten, het inlichtingenbureau en de kiosken licht gepleisterde, gebogen wanden die voor een vloeiende looproute moesten zorgen. Ook de stationsrestaurant kreeg deze stijl en werd daardoor veel lichter en opener. Wel werden de oude donkere meubels hergebruikt. Toen in december 1938 de bovenverdieping van het station afbrandde, liep de restaurant rook- en waterschade op, waarbij het oude meubilair verloren gingen.

In 1939 werd het station vernieuwd - Van Ravesteyn kon er nu pas echt een architectonische eenheid van maken - en de restaurant hersteld. Deze kreeg nu rotan stoelen die beter bij de lichtvoetige architectuur pasten. In tegenstelling tot twee jaar eerder werd nu ook de aparte restaurantzaal 3e klasse vernieuwd, die in 1927 nog door iemand was omschreven 'als een stal, waar je achter hekken het vee opbergt'. Ook deze ruimte werd nu licht en modern, voorzien van enkele decoraties.

Kunstenaar Fedde Weidema (1915-2000) schilderde op de wand twee stillevens die wellicht refereerden aan vakantiebestemmingen, terwijl Luigi di Lerma (1907-1965) in de 1e- en 2e klasse-restaurant een serie wandschilderingen van de Muzen maakte. Weidema's werk ging in 1944 al weer verloren, toen Engelse bommen het station troffen omdat

Menu's 1948 gewijd aan 1900 jaar Utrecht en het 50-jarig jubileum van koningin Wilhelmina.

□ COLLECTIE SPOORWEGMUSEUM

er treinen met onderdelen voor V2-raketten zouden staan. De schade aan onder meer de 3e klasse-restauratie kon worden hersteld, maar de wandschilderingen niet.

Zeventig kellners

Van de tijd tot de Tweede Wereldoorlog is moeilijk te achterhalen wat er gegeten en gedronken werd en hoe het bedrijf werd gerund. Van de jaren kort na de oorlog weten we veel meer dankzij menu's, foto's achter de schermen en een artikel in het personeelsblad van de NS. Dat vroeg zich in 1949 af 'hoevelen van ons er ook maar een flauw vermoeden van hebben hoeveel mensen er nodig zijn om een restauratie draaiende te houden' en ging daarvoor langs bij de Utrechtse restauratie.

Het antwoord, gegeven door bedrijfsleider M. Mos, was verrassend: er waren zo'n 200 personeelsleden, inclusief de beheerders van de koffiekarretjes op de perrons. 'Zeventig kellners zorgen er voor, op de perrons en in de wachtkamers, dat u, als u dat wenst, uw natje en uw droogje krijgt. In de keuken werken zestien koks [...] Zes bakkers zorgen er in de ondergrondse bakkerij voor, dat de voorraad broodjes, gebakjes, koekjes enz. nooit uitgeput raakt.' Daarnaast waren er ploegen met vrouwen die grote hoeveelheden aardappels schilden en groenten schoonmaakten.

In de kelder onder het station bevond zich een indrukwekkend labyrint van dienstruimtes: bier- en wijnkelders, koelcellen, kleed- en waslokalen, machinekamers, pompruimtes en een voorraadkamer. 'Deze laatste kamer heeft veel weg van een grote kruidenierswinkel. Stapels blikken rijen zich

Achter de schermen 1949: keuken van de stationsrestauratie, groenteschoonmaakploeg, conservenmagazijn en vis- en vleesbewerking.

□ FOTO'S NEDERLANDSE SPOORWEGEN | COLLECTIE SPOORWEGMUSEUM

aan een tot een voorraad waarmee een normaal huisgezin jaren toe zou kunnen.'

Bijna alles werd in grote hoeveelheden vers geproduceerd. 'De ijsbereiding kan per dag 30.000 porties leveren en de heer Mos verzekert ons, dat dit grote aantal op warme dagen grif van de hand gaat. Ook de bakkerij heeft een flinke omvang. Een 5.500 gebakjes per dag, om nog maar niet van amandelbroodjes en andere lekkernijen te spreken, vinden hun weg naar de consumenten in de restauratie.' Per maand werden op station Utrecht zo'n 200.000 kopjes koffie geschonken, zo'n 20.000 warme maaltijden geserveerd en 'gemiddeld 45.000 belegde broodjes verdwijnen in de grage magen'.

Menu per klasse

Wat stond er op het menu in de Utrechtse stationsrestauratie? We kunnen het zien op een tweetal - bij Kemink en Zoon - gedrukte menu's uit 1948. Deze werden voor speciale gelegenheden toepasselijk geïllustreerd, zoals de viering van 1900 jaar Utrecht op 10-11 juli en het 50-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina op 17 augustus. Van elk menu verschenen drie versies: 1e klasse (restaurant), 2e klasse (café) en 3e klasse (wachtsaal). De gerechten waren deels hetzelfde, maar de prijzen verschilden zo'n 20% per klasse.

Laatste klanten, 1973.

□ FOTO A.J. VAN DER WAL | RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED

Een menu - à f1,65 in de 2e klasse - bestond bijvoorbeeld uit koninginnesoep, ragoutschotel, groente, aardappelen en fruit. Los op de kaart stonden *primeurs* (bv. toast met zalm), *hors-d'oeuvres* (halve kreeft), soepen (kippensoep), vis (tarbot), vlees (Duitse biefstuk), groenten (fijne dop-erwten), gevogelte (halve kip) en *entremets* (warme ijs-taart). In de 3e klasse werd geen ijstaart geserveerd maar wel pudding met saus. Men kon daarnaast kiezen uit acht belegde broodjes, waarbij kaas echter als optie ontbrak. De wijnkeuze beperkte zich tot drie soorten, maar daaronder bevond zich wel een veertien jaar oude Bourgogne Mercu-rey die per fles ging à f6,25.

De clientèle van de stationsrestaurant met z'n drie klassen was zeer divers: individuele reizigers, fami-lies, zakenlieden. Menig eerste afspraakje of weerzien zal er hebben plaatsgevonden, maar die zijn niet vast-gelegd. Krantenberichten meldden alleen gelegenhe-den die het persoonlijke overstegen. Zo kreeg de nieuwe burgemeester De Ranitz, toen hij in 1948 per trein uit zijn

oude woonplaats arriveerde, een 'koffiemaaltijd' aange-boden in de stationsrestaurant. Door de centrale ligging van Utrecht was de restaurant ook een ideale plek voor besprekingen. In de jaren zestig werd er bijvoorbeeld de landelijke 'Jeugdwerkgroep Ruimtevaart' opgericht en vond er een geïmproviseerde persconferentie plaats van Angolese vrijheidsstrijders. Zij waren lid van guerrilla-organisatie UNITA die voor onafhankelijkheid van Portu-gal streed, wat in 1975 lukte.

Hoog Catharijne

Met de komst van Hoog Catharijne kreeg Utrecht een totaal ander station en een dito stationsrestaurant. Het nieuwe stationsgebouw had geen begane grond en geen duidelijke entree. De stationshal ging naadloos over in het winkelcentrum en de Jaarbeustraverse. Op 17 december 1973 werd de receptie na de opening van het station door burgemeester Van Tuyll van Serooskerken gehouden in de nieuwe stationsrestaurant. De inrichting van het functio-nalistische gebouw was sober. Een schrootjesplafond, ver-rijdbare plantenbakken en glazen bollampen zorgden voor enige sfeer. Tijdens het feestje met hooggeplaatste gas-

ten was er nog bediening, maar daarna werd het een zelfbedieningsrestaurant. Er was ook geen pachter meer: de restauratie werd voortaan gerund door Servex, een dochteronderneming van de NS.

Met de stationsomgeving - en de maatschappij - veranderden ook de gebruikers van de restauratie. Rond 1980 waren er berichten over daklozen die er de hele dag 'op één pilsje' hingen, maar verder voor weinig overlast zorgden. Kinderen van Turkse gastarbeiders die zich verveelden spraken vaak af in de restauratie. Erger waren de junks: in 1976 berichtte de politie 64 aanhoudingen wegens cocaïnebezit bij een actie rond de restauratie. In hetzelfde jaar werden binnen en buiten bewakingscamera's opgehangen, nadat het personeel was lastiggevalen en vernielingen waren aangericht: 'bestek verdween als sneeuw voor de zon; gordijnen werden met messen aan flarden gesneden; meubilair werd kapot gemaakt.'

Horecaconcepten

Ook het aanbod veranderde met de tijdgeest. De nadruk kwam steeds meer op snel en betaalbaar te liggen, met een speciaal 65+-menu en roulerende maandschotels zoals Kip in Pannetje, Cordon Bleu en Zeeffriet. Daarnaast werd de goedkope Honki Tonki-burger geïntroduceerd. In 1988 uitte *Konsumanten Kontakt* na een bezoekje kritiek op het ongezone gefrituurde eten in de Utrechtse restauratie. Misschien dat dit heeft bijgedragen aan de 'restyling' die het jaar daarop volgde bij de viering van 150 jaar spoorwegen en de uitbreiding van de stationshal.

Vanaf 1989 kregen alle restaurants de verwarrende naam 'Het Station'. Het interieur werd aangepast: 'De gerieflijke sfeer in de nieuwe restaurants van 'Het Station' zorgt voor een comfortabel en gezellig openthoud.' Het eten werd weer iets beter, zo was er een maandschotel met gebakken forel. De aanbeveling 'een culinair uitstapje voor reizigers' werd echter niet waargemaakt.

In 2005 was het tijd voor de volgende 'rebranding'. De Utrechtse restauratie kreeg de naam 'De Tijd' en een eigentijdser interieur. Een food designer bedacht een nieuwe kaart. Het resultaat deed denken aan de formule van La Place. Een muizenplaag gooide echter roet in het eten: 'Serveer de muizen met een sausje', suggereerde het *Algemeen Dagblad* in 2008.

Ondertussen was er in het station sprake van een wildgroei aan kiosken en fastfood-winkels, sinds de verzelfstandiging van de NS in 1995 een belangrijke bron van inkomsten. Het mede daardoor veroorzaakte einde van de Nederlandse stationsrestaurants werd in Utrecht versneld door de start van de bouw van de nieuwe 'OV-terminal'. In 2011 moest De Tijd sluiten. Vijf jaar lang kon je op Utrecht CS nergens met mes en vork eten.

In 2016 kwam de nieuwe grote hal gereed met beneden een fastfood-court en een tussenverdieping met drie 'horecaconcepten'. NS Stations heeft dit gegund aan HMSHost, een Italiaans bedrijf dat met zo'n zeventig 'formules' vooral actief is op vliegvelden. Gelukkig is er ook een vestiging van de Utrechtse Bar Beton. Toch missen sommigen de oude restauratie: een pretentieloze plek om even tot rust te komen en iets betaalbaars te eten van een echt bord.

Affiche stationsrestaurant, ca. 1980.

□ COLLECTIE SPOORWEGMUSEUM

Bronnen

- Dalmeijer, Hans, en Dolf Dukker (red.) *150 jaar Spoorwegen, 1839-1989. Jubileummagazine* (Utrecht 1989).
- 'De Stationsrestaurant' in: *Nieuw Spoor. Maandblad voor het Personeel der NV Nederlandsche Spoorwegen*, 3 (1949) 7 (juli).
- Drie nieuwe horecaconcepten in Utrechtse stationshal, www.misset-horeca.nl, 23-10-2015.
- Hulzen, A.van, *Utrecht op oude foto's: van Catharijne naar Wittevrouwe* (Den Haag 1980).
- Zijlstra, Jos, en Victor Lansink, *Utrecht Centraal: het station in beeld 1843-2016*, Zwolle 2016.
- Algemeen Dagblad*, 18-06-2008
- Algemeen Handelsblad*, 11-02-1859, 04-10-1864
- Arnhemsche Courant*, 30-10-1871, 29-10-1874
- Limburgs Dagblad*, 29-04-1988
- Nederlandsch Dagblad*, 31-08-1976
- Nieuwsblad van het Noorden*, 22-09-1976
- De Telegraaf*, 04-12-1978
- De Tijd*, 16-12-1948
- Utrechtsch Nieuwsblad*, 01-10-1885, 09-10-1914, 14-09-1915, 05-02-1921
- Utrechtsche provinciale en stads-courant*, 05-05-1854
- Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad*, 23-11-1868
- Het Vrije Volk*, 02-04-1969
- De Waarheid*, 13-02-1986

Honderd jaar geleden verscheen het eerste nummer van De Stijl, maandblad voor de moderne beeldende vakken. Het blad gaf zijn naam aan een kunststroming die tot op de dag van vandaag internationaal befaamd is. Utrecht en Amersfoort kunnen zich erop beroepen dat binnen hun gemeentegrenzen de wieg stond van de grondleggers: Piet Mondriaan, Theo van Doesburg, Bart van der Leek en Gerrit Rietveld.¹

De Utrechtse en Amersfoortse wegbereiders van De Stijl

‘Dit tijdschriftje wil zijn eene bijdrage tot de ontwikkeling van het nieuwe schoonheidsbewustzijn. Het wil den modernen mensch ontvanke-lijk maken voor het nieuwe in de Beeldende Kunst. Het wil tegenover de archaïsche verwarring [...] de logische beginselen stellen van een rijpende stijl, gebaseerd op zuivere verhoudin-

gen van tijdgeest en uitdrukkingsmiddelen. [...] De redactie zal het doel trachten te bereiken door den werkelijk modernen kunstenaar [...] aan het woord te laten. Waar het publiek nog niet aan de nieuwe beeldingsschoonheid toe is, wordt het de taak van den vakman het schoonheidsbewustzijn bij den leek wakker te maken.’

Zo begon de redactionele bijdrage in het eerste nummer van *De Stijl*, geda- teerd 16 juni 1917. Het tijdschrift ver- kondigde de boodschap dat er een nieuwe - of beter - een ware beel- dende stijl was die zich manifesteerde in een abstracte vormtaal ('zuiver beeldend') en dat het de missie van de kunstenaar was om het publiek hiervoor rijp te maken. Het ging niet langer om het weergeven van het individuele van de zichtbare werke- lijkheid, maar om de verbeelding van de universele waarden, de essentie van de ons omringende wereld. De 'nieuwe beelding' was dan ook boven al abstract of, zoals Mondriaan schreef in zijn eerste bijdrage, 'zij komt tot uitdrukking in de abstractie van den vorm en de kleur – in den rechte lijn en in de tot bepaaldheid gestelde pri- maire kleur'.

Volgens de visie die hieraan ten grondslag lag, met een mengeling van theosofische en verwante filoso- fische denkbeelden, was het uiteinde- lijke doel een universele harmonie die zich ook in de werkelijke wereld zou manifesteren. Alle kunsten zouden in dit streven samenwerken en uitein- delijk in elkaar opgaan. Vandaar de coalitie van schilders, architecten, gra- fisch ontwerpers, dichters en anderen die *De Stijl* in stelling wilde brengen. Helaas liep het daar ook spaak, want in de praktijk bleken al kort na het verschijnen van het eerste nummer de visies van de deelnemende kun- stenaars uiteen te lopen, wat onge- twijfeld ook te maken had met hun verschillende persoonlijkheden. Toch wisten ze elkaar een korte tijd te vin-

Kortegracht 11 (links) in Amersfoort in 1910.

□ COLLECTIE ARCHIEF EEMLAND

den in eenzelfde streven en in gelijke ideeën. De persoonlijke ontwikke- ling van ieder individu in de aanloop naar 1917 droeg daaraan bij, evenals de geïsoleerde situatie waarin ze door de Eerste Wereldoorlog afgesloten van de buitenwereld min of meer op elkaar aangewezen raakten.

Piet Mondriaan

Pieter Cornelis Mondriaan werd in 1872 in Amersfoort geboren als zoon

van een schoolhoofd, eveneens Pie- ter Cornelis geheten, en zijn echt- genote Johanna Christina de Kok. Piet Mondriaan woonde tot zijn 8e naast de school van de 'Vereniging tot bevordering van Christelijk Natio- naal Onderwijs' aan de Kortegracht 11. Na een oplopend meningsverschil met het schoolbestuur vertrok Mon-

Mondriaan in zijn atelier aan het Sarphatipark in Amsterdam, 1908. Een aantal jaren later zou zijn atelier een geheel andere uitstraling hebben: strak en leeg als één van zijn schilderijen.

□ COLLECTIE RKD DEN HAAG

In Piet Mondriaans drieluik Evolutie (1911) komen zowel de theosofische inspiratie als de toenemende abstractie tot uiting.

□ COLLECTIE GEMEENTEMUSEUM DEN HAAG

driaan sr. in 1880 naar een nieuwe betrekking in Winterswijk. Piet jr. ontdekte ondertussen zijn tekentalent en gestimuleerd door zijn vader en zijn oom, de kunstschilder Frits Mondriaan (wonend in Doetichem), werd hij leraar tekenen. Omdat het al lang zijn grootste wens was kunstenaar te worden, vertrok hij in 1892 naar Amsterdam en schreef zich in bij Rijks-academie voor Beeldende Kunsten. Zijn Amsterdamse periode als kunstschilder was weinig succesvol, maar een vertrek naar Domburg in 1908

bracht zijn artistieke ontwikkeling in een stroomversnelling, mede door de invloed van andere daar verblijvende kunstenaars zoals Jan Sluijters.

Ook op religieus gebied maakte hij een geleidelijke ontwikkeling door: van het streng gereformeerde geloof van zijn vader de schoolmeester naar een meer filosofische richting, onder andere geïnspireerd door de ideeën van Rudolf Steiner en Helena Blavatsky. De zoektocht naar 'een geestelijk ontwaken' werd ook zichtbaar in zijn werk, zoals in de 'Kerk te Domburg' en vooral in het drieluik 'Evolutie'.

In 1912 verhuisde Mondriaan naar Parijs waar hij in contact kwam met de Franse kubisten. Nu werden zijn

Emile Küpper (Theo van Doesburg) als baby gefotografeerd in de fotostudio van zijn vader Wilhelm Küpper.

□ COLLECTIE RKD DEN HAAG

werken pas echt abstract en ontstonden de composities van rechte lijnen en sprekende kleuren die hem zo beroemd zouden maken. In Nederland kocht de kunstverzamelaarster Helène Kröller-Müller in 1914 werk aan van Mondriaan op advies van kunstcriticus Henk Bremmer.² Toen Mondriaan eind juli 1914 op bezoek ging bij zijn zieke vader in Nederland brak de Eerste Wereldoorlog uit wat hem verhinderde naar Parijs terug te keren. Het noodgedwongen verblijf van vier jaar in Nederland zou voor het ontstaan van De Stijl doorslaggevend worden. Tot dan had Mondriaan nauwelijks contact gehad met Nederlandse kunstenaars, maar dat zou nu veranderen.

Bart van der Leek

Bart Anthony van der Leek kwam op 26 november 1876 in de Keukenstraat 51³ ter wereld als zoon van de (huis)schilder Bart Antony van der Leek en Hendrika Gathier. Hij verliet op 14-jarige leeftijd de school en ging werken bij diverse glasschilderateliers, waaronder het atelier van W.J. Sodekamp aan de Jutfaseweg 171. Daar ontmoette hij de jonge Piet Klaarhamer met wie hij een hechte vriendschap sloot.⁴ Na een studie in Amsterdam, onder andere aan de Rijksacademie voor Beeldende Kun-

Van Mondriaan tot Dutch Design

Dat De Stijl 100 jaar geleden werd opgericht, wordt dit jaar overal in het land gevierd waar leden van De Stijl of hun navolgers hun sporen hebben nagelaten. Historische lijnen worden doorgetrokken tot Dutch Design (vanaf de jaren negentig tot nu) en wie alle exposities, excursies, lezingen, workshops, studiedagen, concerten, fiets- en wandeltochten mee wil maken, moet de rest van het jaar vrij nemen. In Utrecht organiseert het Centraal Museum twee exposities (over Rietvelds Stijljaren, 4 maart -11 juni, en over Droog, een ontwerperscollectief dat het begin van Dutch Design zou betekenen, vanaf 22 september). Op 7 maart wordt in Amersfoort het heringerichte Mondriaanhuis geopend waar de bezoeker met behulp van de nieuwste audiovisuele technieken de wereld van Mondriaan kan verkennen. In Slot Zuylen is van 22 april t/m 24 september het normaal gesloten Poortgebouw te bezoeken waarvoor Rietveld in 1905 zijn eerste meubels maakte.

Van de activiteiten elders in het land zijn zeker de tentoonstellingen in het Gemeentemuseum Den Haag (onder andere vanaf 10 juni *De architectuur en de interieurs van De Stijl*), in de openlucht in Leiden (*Openlucht Museum De Lakenhal. 100 jaar na De Stijl*, vanaf 2 juni), in het Stedelijk Museum Amsterdam (*De Stijl en het Stedelijk*, tot 22 mei) en in Museum Kröller-Müller (*De mecenas en de 'verversbaas'. Helene Kröller-Müller en Bart van der Leck*, vanaf 14 oktober) het vermelden waard. Zie voor het programma in Utrecht en Amersfoort <http://www.destijlutrechtamersfoort.nl/nl/volledig-programma-utrecht-amersfoort>. Op die site kunt u ook doorklikken naar het programma in andere provincies.

sten, keerde Van der Leck in 1904 terug naar Utrecht en deelde hij er het atelier van Klaarhamer aan de Herenstraat 19. Zijn woonadres was echter Hopakker 17, waar zijn ouders vanaf 1904 woonden met nog twee jongere broers. Die woning aan de Hopakker bleef een vast punt in een reeks verhuizingen die volgden. Zo vertrok hij 1907 naar Blaricum, waar hij een kamer huurde in een boerderij. In 1908 was hij weer terug op de Hopakker en vervolgens verbleef hij ook enige tijd bij Piet Klaarhamer die met zijn jonge gezin woonde op Oudkerkhof 48.⁵ Andere verblijfplaatsen in die jaren waren onder andere Amersfoort en Soesterberg. Ondertussen ontwikkelde Van der Leck zich tot een zelfstandig kunstenaar met een sterke belangstelling voor het lot van de arbeiders. In zijn werken verschenen fabrieksarbeiders en mensen uit het volk. Hij beeldde bij voorkeur groepen uit en reduceerde personen steeds meer tot archetypen en tweedimensionale figuren. Tijdens zijn verblijf in Soesterberg waren het vooral de in Amersfoort geïnterneerde militairen die hem inspireerden tot een aantal werken.

De eerder genoemde kunstkriticus Bremmer toonde interesse in zijn werk en via hem kreeg Van der Leck structurele financiële ondersteuning, onder andere door opdrachten voor de familie Kröller-Müller en voor het handels- en zeevaartbedrijf van de familie Müller. Toen Van der Leck in april 1914 naar Laren verhuisde, raakte hij bevriend met Piet Mondriaan die daar ook verbleef. Ze herkenden in elkaar eenzelfde visie op de kunst.

Theo van Doesburg, *Zelfportret met hoedje* (olieverf op karton), vermoedelijk 1908.

□ IMAGE & COPYRIGHTS CMU | COLLECTIE CENTRAAL MUSEUM

Theo van Doesburg, *Glas-in-loodcompositie VIII* (1918-1919) voor woningbouwproject van J.J.P. Oud in Spangen. De samenwerking tussen Oud en Van Doesburg liep hier uit op een breuk. Van Doesburg vond de schilderkunst even belangrijk als de architectuur. Oud echter zag alleen een toegevoegde waarde. Het glas-in-loodraam bevond zich tot ca 1985 in een van de huizen in Spangen en werd daarna opgekocht voor een privé-collectie.

□ WIKIMEDIA COMMONS

Bart van der Leek, De Storm 1916.

□ COLLECTIE MUSEUM KRÖLLER-MÜLLER

Theo van Doesburg

Van Doesburg werd geboren op 3 augustus 1883 als Christiaan Emile Marie Küpper, zoon van de Duitse fotograaf Wilhelm Küpper en zijn vrouw Henrietta Margadant. Zijn geboortehuis was Teelingstraat 13.⁶ Een jaar na zijn geboorte keerde zijn vader terug naar Duitsland en zijn moeder verhuisde met haar gezin naar Theodorus Doesburg in Amsterdam met wie zij enkele jaren later trouwde. Verschillende bronnen noemen Doesburg als zijn waarschijnlijke natuurlijke vader. In ieder geval nam Emile Küpper uit erkentelijkheid vanaf zijn eerste kunstwerk de naam Theo van Doesburg aan. Na een niet afgemaakte lagere school werd het hem al snel duidelijk dat hij schilder en/of schrijver wilde worden. Hij volgde een paar schilderlessen, maar daar bleef het bij. Om in zijn onderhoud te voorzien gaf hij tekenles. Rond 1913 kwam hij in aanraking met de moderne kunst en met werk van Picasso en Kandinsky.⁷ Onder invloed van die laatste ontwikkelde ook Van Doesburg ideeën over de 'vergeestelijking' van de kunst.

Zijn mobilisatie in 1914 was voor Van Doesburg een artistiek keerpunt, vooral door de ontmoetingen met enkele personen die hem sterk zouden beïnvloeden. In Tilburg was dat onder andere Antony Kok, die naast spoorwegbeambte ook muzikkenner en dichter was. Na zijn overplaatsing in 1915 naar Utrecht

maakte Van Doesburg daar kennis met de militaire (oog)arts en kunstliefhebber Gesinus ten Doesschate, die woonde aan de Bleyenburkgade 53 (nu Alexander Numankade). Ten Doesschate – net 30 jaar oud – bracht hem in contact met Utrechtse kunstenaars als Janus de Winter en Erich Wichmann. De ontmoetingen vonden onder andere plaats in het atelier van De Winter in de Cornelis Houtmanstraat. Via hen kwam Van Doesburg in contact met Mondriaan, hoewel hij diens werk al wel kende. Hij bezocht Mondriaan in februari 1916 in Laren en waarschijnlijk ontmoette hij tijdens een van zijn volgende bezoeken daar ook Van der

Hopakker 17 (links naast het hoekhuis), waar Van der Leek vanaf 1904 met tussenpozen woonde. De foto dateert uit de periode 1925-1935.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Leck. Van Doesburg koesterde al langer de wens om een kunsttijdschrift uit te brengen en juist in deze jaren werd die wens sterker, wellicht geïnspireerd door de ontmoeting met geestverwanten.

Gerrit Rietveld

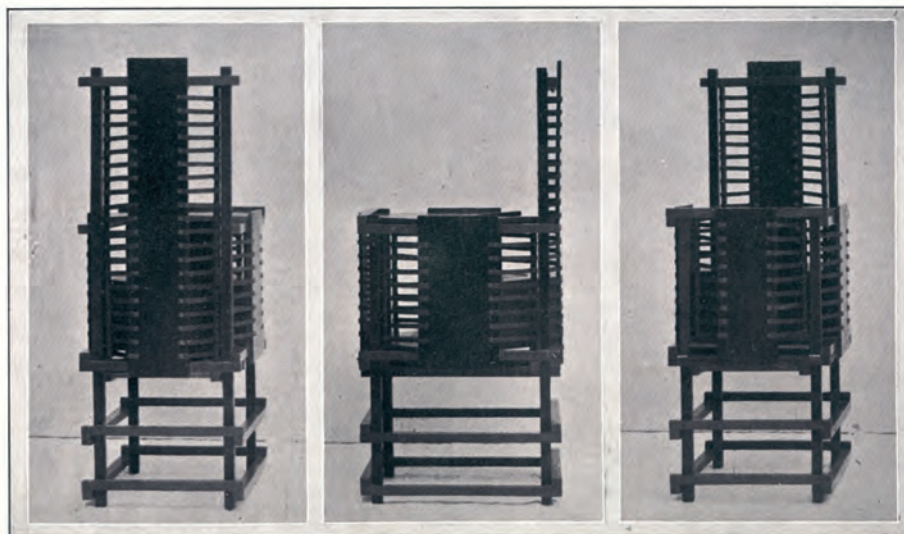
Hoewel Rietveld altijd beschouwd wordt als één van de belangrijke personen van De Stijl, was zijn bijdrage aan het tijdschrift *De Stijl* relatief bescheiden, hoewel hij als één van de weinigen het tijdschrift trouw bleef tot aan de opheffing in 1932. Gerrit Thomas Rietveld werd op 24 juni 1888 geboren op de Ooftstraat 14 als zoon van meubelmaker Johannes Cornelis Rietveld en diens vrouw Elisabeth van der Horst. Na de lagere school kwam hij in de meubelwerkplaats van zijn vader aan de Poortstraat 98 te werken. Hij wilde echter meer dan alleen maar traditionele meubels maken en omstreeks 1906 ging hij een avondcursus volgen bij Piet Klaarhamer. Deze cursus werd gegeven in diens atelier aan de Herenstraat en Rietveld kwam daar mogelijk Bart van der Leck tegen die er het atelier deelde. Voor Rietvelds ontwikkeling was ook belangrijk dat hij in die jaren de ontwerpen van Piet Klaarhamer uitwerkte in zijn vaders werkplaats. Ook volgde Rietveld met veel succes (hij werd als uitmuntend betiteld) een cursus aan *Het Utrechtsch Museum van Kunstnijverheid* dat gevestigd was aan de Wittevrouwenkade. Tussen 1909 en 1913 werkte hij als ontwerper voor de Koninklijke Utrechtse Fabrik van

Zilverwerken van C.J. Begeer. Vanaf 1913 besloot hij zich weer te richten op het meubels maken en daarvoor gebruikte hij een winkelpandje in de Oofstraat 13, dat eigendom was van zijn vader.

In 1917 begon hij daadwerkelijk een eigen meubelmakerij aan de Adriaen van Ostadelaan 93 en zijn zelfstandigheid leidde bijna onmiddellijk tot moderne ontwerpen en de analytische benadering van het meubel. Rietveld behoorde niet tot de groep die bij de oprichting van De Stijl betrokken was. In de tweede jaargang (1919) verscheen een bespreking van een kinderstoel van Rietveld en vinden we de nog ongekleurde versie van de beroemde rood-blaauwe stoel. Ondanks zijn bescheiden bijdrage aan het blad, zou Rietveld een paar jaar later als geen ander de ideeën van De Stijl letterlijk vertalen in architectuur. Het resultaat: het woonhuis aan de Prins Hendriklaan dat hij ontwikkelde in samenwerking met Truus Schröder.

Weer uiteen

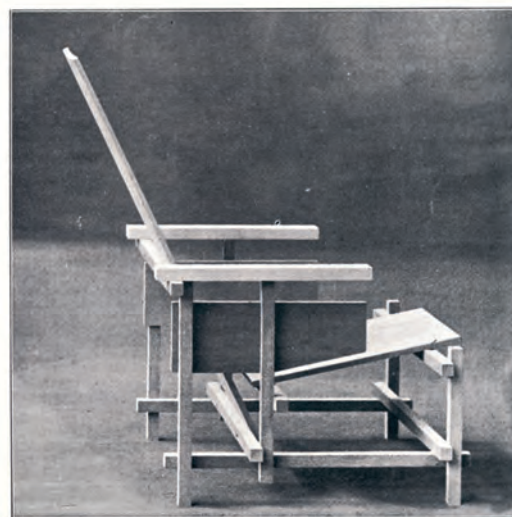
Naast deze uit Utrecht en Amersfoort afkomstige kunstenaars waren er anderen betrokken bij het begin van De Stijl. De belangrijkste van hen waren de architecten Jan Wils (Alkmaar 1891), Robert van 't Hoff

BIJLAGE XVIII VAN „DE STIJL“, 2E JAARGANG No. 9. VÓÓR-, OPZIJ- EN ACHTER-AANZICHT VAN EEN KINDERSTOEL. MAKER: RIETVELD.

Rietveld - Kinderstoel in De Stijl, jaargang 2, 1919.

□ UIT REPRINT 1968 | UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

BIJLAGE XXII VAN „DE STIJL“ 2E JAARGANG No. 11. LEUNSTOEL VAN RIETVELD.

De nog ongeverfde versie van Rietvelds beroemdste stoel in De Stijl, 2e jaargang.

□ UIT REPRINT 1968 | UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

Gerrit Rietveld in Rietveldstoel met drie medewerkers voor zijn atelier aan de Adriaen van Ostadelaan 93 in 1918.

□ IMAGE & COPYRIGHTS CMU/ PICTORIGHT, AMSTERDAM | RIETVELD SCHRÖDERARCHIEF / CENTRAAL MUSEUM

(Rotterdam 1887), Jacobus Johannes Pieter Oud (Purmerend 1890) en Vilmar Huszar (Boedapest 1884). Het was Oud die in 1916 een artikel van Van Doesburg las en contact met hem opnam met het voorstel een kunstvereniging op te richten met architecten én beeldend kunstenaars. Oud woonde in Leiden en Van Doesburg bracht om privé-rede-

nen veel tijd in die stad door. Samen richtten ze in mei 1916 de Leidse *Kunstvereniging De Sphinx* op. Ze stapten er ook al snel weer uit, maar Van Doesburg stak vervolgens al zijn energie in de oprichting van een tijdschrift. In een maand tijd had hij een uitgever en diverse geestverwanten bereid gevonden om mee te werken. *De Stijl* was geboren.

De in het openingsnummer zo visionair beleden ultieme samenwerking van de beeldende kunsten zou niet plaatsvinden. De uitwisseling van ideeën bestond soms alleen op papier.⁸ Mondriaan en Rietveld zouden elkaar bijvoorbeeld nooit ontmoeten. Waar wel samenwerking plaatsvond, zoals tussen Oud en Van Doesburg (woningbouw Spangen), spatte deze ook al snel weer uiteen door verschillen in visie. Toch heeft *De Stijl* als baanbrekende kunst-richting een enorme impact gehad. Bij elkaar gedreven door de isolatie van de Eerste Wereldoorlog heeft een aantal kunstenaars een beweging in gang gezet, die tot op vandaag wereldwijd bewonderd wordt. Utrecht en Amersfoort droegen daar in niet onbelangrijke mate aan bij.

Noten

- 1 Over *De Stijl* en over de kunstenaars die er op de een of andere manier bij betrokken raakten verschijnen nog regelmatig nieuwe publicaties en het is dan ook vrijwel onmogelijk om hier iets nieuws daaraan toe voegen. Dit artikel biedt vooral een korte introductie op de belangrijkste hoofdpersonen in de aanloop naar het jaar 1917 en het verschijnen van het eerste nummer van *De Stijl*.
- 2 Bremmer was in 1907 bij haar in dienst gekomen als officieel kunstadviseur. Samen bouwden zij de beroemde kunstverzameling op die de kern vormt van het latere Kröller-Müllermuseum.
- 3 In de geboortesteat staat als adres Keukenstraat A 992. De omnummering komt uit op Keukenstraat 51. Dit huis is samen met enkele andere pandjes in de straat in 1986 gesloopt en vervangen door nieuwbouw.
- 4 Kuper en Teunissen 2014. Het glasatelier van Jan Willem Sodekamp was gelegen naast het huis Jacatra aan de Jutfaseweg, waar hij woonde (het huis Jacatra is gesloopt 1965).
- 5 Kuper en Teunissen (2014) staan uitgebreid stil bij de werk- en privé-relatie tussen Van der Leek en Klarhamer in deze jaren.
- 6 Teelingstraat 13 is nu de feministische boekhandel Savannah Bay.
- 7 Werk van Kandinsky was in diverse tentoonstellingen in Nederland te zien, in Utrecht in 1912 bij de Vereniging 'Voor de Kunst' aan de Nobelstraat.
- 8 Er werd ook veel in brieven uitgewisseld, zo is er veel correspondentie van Van Doesburg bewaard gebleven. Zie Ottevanger 2008.

Literatuur

- Blotkamp, Carel, e.a., *De beginjaren van De Stijl 1917-1922* (Utrecht 1982).
- Bokhove, Niels, en Mark van Gend, *Utrecht DADA* (Utrecht 2013).
- Gevers, Ine, *Janus de Winter. De schilder mysticus* (Amsterdam 1985).
- Kuper, Marijke en Monique Teunissen, *Piet Klarhamer. Architect en meubelontwerper* (Rotterdam 2014).
- Ottevanger, Alied, *De Stijl overal absolute leiding - De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok* (Amsterdam 2008).
- Stap, Jan, *Piet Mondriaan. Zijn levensverhaal* (Doetichem 2011).
- Zijl, Ida van, *Gerrit Rietveld* (Utrecht 2010).

'Mobiliteitsknooppunt' Utrecht

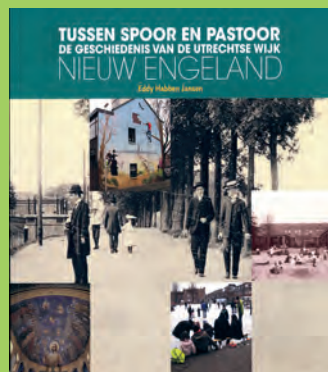
De opening van de nieuwe Utrechtse stationshal leidt tot veel historische en soms nostalgische terugblikken. In dit mooi verzorgde boek is daar geen sprake van. Voor tweederde gaat het over de recente realisering van de nieuwe OV-terminal waar 100 miljoen reizigers per jaar zonder problemen moeten kunnen op-, uit- en overstappen. Die terminal is onderdeel van het stadshart van Utrecht waarvoor al zo'n 30 jaar renovatieplannen ontwikkeld zijn. De hoofdstukken en paragrafen over (herinnert u zich het nog?) het *Utrecht City Projekt* (1989), het *Utrecht Centrum Project* (1996), het referendum uit 2002 (visie 1 of visie A?) en het voortdurend bijgestelde *Masterplan Stationsgebied* (vanaf 2003) zijn, hoewel droog geformuleerd, voor de historisch geïnteresseerde lezer het interessantst. Ze maken duidelijk hoe lastig het is met zoveel partijen met uiteenlopende belangen en onder steeds andere sociaal-economische en politieke omstandigheden een uitermate ingewikkeld en omvangrijk stedenbouwkundig en logistiek project te realiseren. Het zou mooi zijn als ze de aanzet geven tot een uitvoerig en kritisch onderzoek naar de totstandkoming van het 'verjongd stadshart'.

Ton Burgers e.a., Verjongd stadshart. Een nieuw Utrecht Centraal. Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2016. ISBN 978 90 5345 509 8. 176 blz., € 29,95.

Geschiedenis Nieuw Engeland

Waar de naam precies vandaan komt, is niet bekend. Waarschijnlijk verwijst *Nieuw Engeland*, de naam van de wijk tussen de Vleutenseweg en het spoor Utrecht - Gouda, naar een smal of 'eng' stuk land. Dit boekje met veel zwart-witfoto's (maar helaas zonder plattegrond van de wijk!) beschrijft de ontwikkeling als woonwijk, de rol van de katholieke kerk (vooral groot in de jaren 20 tot 60), de samenstelling van de bevolking, het Schimmelplein als centrale locatie in de wijk, het verdwijnen van de middenstand (met een overzicht van alle winkels die achterhaald konden worden), en de sociale activiteiten in de wijk. Veel daarvan is herkenbaar voor bewoners van andere (20e-eeuwse) wijken. Wat niet voor iedere wijk geldt, is de sterke betrokkenheid die de Nieuw Engelanders vanouds bij hun woonomgeving hebben. Het is dan ook niet toevallig dat dit boekje het geslaagde resultaat van een bewonersinitiatief is.

Eddy Habben Jansen, Tussen spoor en pastoor. De geschiedenis van de Utrechtse wijk Nieuw Engeland. Utrecht: Beheergroep Schimmelplein / BBP Publishers, 2016. ISBN 978 94 9175 740 2. 80 blz., € 10,-.

Boek over beuk

Hij is minstens 165 jaar oud en geldt als een van de mooiste bomen van Utrecht. Buurtbewoners en passanten hebben de rode beuk aan het einde van de Emma-laan in hun hart gesloten, zeker sinds bekend is dat hij aangetast wordt door een dodelijke oömycete of ei-schimmel. Het naderende einde was aanleiding een boek samen te stellen dat de geschiedenis van de boom en zijn omgeving vertelt, persoonlijke getuigenissen bevat over de betekenis van de boom en dat informeert over de botanische eigenschappen van de beuk, de ziekte die hem ondermijnt en de manier waarop zijn leven zo lang mogelijk gerekt kan worden. De deskundigen verschillen van mening hoeveel jaren hij het nog kan volhouden (van enkele tot tientallen jaren). Foto's tonen de pracht van de boom in verschillende seizoenen.

Wieke Eefting, Anne-Marie van Gijtenbeek en Margreet van Heel, Beukenbloed, Over de liefde tussen boom en buurt. [Utrecht]: Uitgeverij Helium, 2016. ISBN 978 90 79841 08 0. 88 blz., € 29,95, verkrijgbaar bij Broese, boekhandel Ostade en Bruna Nachtegaalstraat of te bestellen via www.beukenbloed.nl.

Ook verschenen

Jos van Dijk, **Ondanks hun dappere rol in het verzet... Het isolement van Nederlandse communisten in de Koude Oorlog**. Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2016. ISBN 978 94 6338 002 7. 248 blz., € 19,45. Het boek beschrijft hoe de goede reputatie van Nederlandse communisten tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog in het eerste decennium van de Koude Oorlog omsloeg in zijn tegendeel. Dieptepunt was de collectieve hysterie die zich na de onderdrukking van de Hongaarse Opstand in 1956 van veel Nederlanders meester maakte. Communisten werden vogelvrij verklaard, de panden van hun organisaties en van vele bekende communisten waren het doelwit van brandstichting, vernieling en plundering - ook in Utrecht. De politie greep niet en moedigde de agressoren soms zelfs aan.

Dirk Willem Folmer, **Dagboek uit het Kamp Amersfoort, 1942**. Zutphen: Walburg Pers, 2016. ISBN 978 94 6249 155 7. 484 blz., € 39,50. Herdruk van gedetailleerd verslag van het alledaagse leven in Duitse gevangenschap in het doorgangskamp van de *Sicherheitsdienst* waar Folmer (1909-1944) verbleef van 20 maart tot zijn ontsnapping op 29 mei 1942 en waar hij onder anderen pater Titus Brandsma leert kennen die niet aan de dood in een concentratiekamp zou ontkomen.

Luuk Huiskes en Ingmar Heytze, **Poëzie in Utrechtse muren**. [Eindhoven:] Lecturis, 2016. ISBN 978 94 6226 188 4. 96 blz., € 24,50. Bij 44 foto's van Luuk Huiskes van meest oude binnenstadsmuren schreef Ingmar Heytze even zoveel gedichten. Ze werden verzameld in een mooi uitgegeven boek.

Arme katholieken helpen zichzelf te helpen

*De zorg van de gemeenschap voor de eigen armen is van alle tijden. Tot ver in de 20e eeuw bleef de armenzorg vooral een taak van kerken en particuliere verenigingen. Het onlangs verschenen boek *Het Arme Roomse Leven* beschrijft de geschiedenis van de katholieke armenzorg in de stad Utrecht.*

Na de inleiding, waarin enkele grote kaders worden geschetst, opent het boek met een kort hoofdstuk over de Middeleeuwen en de Reformatie, waarbij de Reformatie pas eindigt in

1674. Het tweede hoofdstuk behandelt de periode 1674-1746, waarin tegenstellingen binnen het katholicisme tot een schisma leidden dat in 1723 definitief werd. Voortaan waren

Pastoor van Nuenen, in Wijk C ook wel bekend als de 'Vader der Armen', te midden van een groep meisjes in de tuin van het Franciscushuis, Oudegracht 23.

□ FOTO ZUSTERS AUGUSTINESSEN, CA 1933-1937, UIT BESPROKEN BOEK

er twee richtingen, namelijk die van de rooms-katholieken en die van de oud-katholieken, oftewel de *Clerezij*, met hun bisschop in Utrecht. Voor de katholieke armenzorg had het schisma uiteraard consequenties, onder andere bij de zorg voor wezen. Tot 1746 werden rooms-katholieke en oud-katholieke weeskinderen gezamenlijk opgenomen in een pand nabij de Mariaplaats, maar in dat jaar werd de scheiding ook hier doorgevoerd en kwamen rooms-katholieke wezen terecht in het Evert Zoudenbalchhuis in de Donkerstraat. Ook van de in 1674 gestichte katholieke Aalmoezenierskamer scheidden de oud-katholieken zich af in 1746.

Kleine giften en leningen

Het derde hoofdstuk is het eerste dat (grotendeels) gebaseerd is op archiefonderzoek. Duidelijk wordt dat de Aalmoezenierskamer geleidelijk meer bezit vergaarde dankzij giften en legaten van rijke katholieken. Vanaf de tweede helft van de 18e eeuw vonden in Nederland initiatieven plaats om armoede anders aan te pakken dan via de traditionele verstrekking van voedsel, kleding en brandstof. Iets hiervan zien we terug bij de katholieke armenzorg in Utrecht, namelijk het verstrekken van kleine giften en leningen om gereedschap of grondstoffen te kopen. Het idee was de armen te helpen om zichzelf te kunnen helpen, waartoe onder andere ook werkverschaffingsprojecten werden opgezet en initiatieven werden genomen ter verbetering van het onderwijs,

waarbij de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (opgericht 1784) een voortrekkersrol speelde. Bekend zijn ook de 19e-eeuwse koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid in Drenthe, waarvan overigens onduidelijk is of ook katholieke gezinnen uit Utrecht daar terechtkwamen. Een ander initiatief was de bevordering van het sparen voor slechte tijden door de oprichting van Nutsspaarbanken (in 1819 de eerste in Utrecht).

Zusters van Liefde

Bovengenoemde initiatieven passen in een internationale ontwikkeling waarbij steeds meer groepen burgers verenigingen, sociëteiten en genootschappen oprichtten tot verbetering en veraangenaming van de samenleving. In protestantse kring was het Réveil een invloedrijke stroming waaruit initiatieven tot verbetering van de samenleving voortkwamen, bijvoorbeeld door de aanpak van alcoholmisbruik en de afschaffing van de slavernij, maar ook door de opvang van ongehuwde moeders of voormalige prostituees. In katholieke kringen zien we die ontwikkeling terug in de stichting van broederschappen en congregaties. Een van die congregaties speelt de hoofdrol in hoofdstuk vijf: de Zusters van Liefde. Zij kwamen in 1845 naar Utrecht om de zorg voor katholieke wezen en bejaarden voor hun rekening te nemen. Dit gebeurde vanaf eind 1874 in een nieuw gebouw weeshuis annex bejaardenhuis aan de Maliesingel. De komst van de Zusters van Liefde luidde een belangrijke periode in voor katholiek Utrecht, want in 1849 richtten particulieren een lokale Vincentiusvereniging op voor katholieke armenzorg en in 1853 vond het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie plaats. Een naamsverandering voor de Rooms Katholieke Armenkamer, die voortaan Rooms-Katholiek Parochiaal Armbestuur der Stad Utrecht heette, sloot deze jaren af. Na 1931 verschoof het zwaartepunt bij de katholieke armenzorg van deze centrale organisatie naar de parochies, waarvan het aantal groeide van zes in 1850 tot dertien in 1930. Ook door de stichting van parochiescholen speelden de parochies in deze periode een groeiende rol.

Vanaf 1954 was Huize Sint Hiëronymus aan de Maliesingel officieel geen weeshuis meer en enkele decennia later verdwenen ook de ouderen naar professionelere instellingen. Door de uitbreiding van de verzorgingsstaat bleven er voor het Rooms-Katholiek Parochiaal Armbestuur steeds minder taken over, hetgeen niet alleen leidde tot de nieuwe naam Katholieke Caritas der stad Utrecht (KCU) in 1994, maar ook tot een verruimde taakstelling. Inmiddels heeft de neoliberale tijdgeest alweer geleid tot afbouw van de verzorgingsstaat en een groeiend beroep op de particuliere sector en de privésfeer. Zo gaat de tijdslinger terug richting 19e eeuw en is mogelijk binnenkort weer een nieuwe bezinning op de eigen taakstelling nodig voor de KCU.

Voortdurend strijd

Samenvattend is dit een nuttig overzichtswerk dat een goed beeld geeft van de werking van de katholieke armenzorgorganisaties in de loop van de tijd. Wat dit boek duidelijk maakt, is dat het katholicisme in Utrecht geen monoliet was en er voortdurend grote en kleine strijd was over geld, organisatie en omgang met de armen tussen geestelijken onderling en tussen geestelijkheid en betrokken burgers. De armen zelf blijven daarbij helaas wat buiten beeld, evenals andere vormen van armenzorg en zelfhulp, zoals door gilden en latere beroepsverenigingen, broederschappen, onderlinge fondsen, burens, gebuurten, vrienden en familie. De toegevoegde waarde van het boek ligt, dankzij het gedegen archiefonderzoek, vooral bij de periode vanaf 1746, want de eerste hoofdstukken brengen weinig nieuws en vallen vooral op door matig literatuurgebruik. Zeker de dissertatie van Llewellyn Bogaers had veel beter benut moeten worden, terwijl de boeken van Benjamin Kaplan en Bertrand Forclaz over de religieuze verhoudingen binnen Utrecht en de publicatie van Elise van Nederveen Meerkerk over liefdadige giften en stedelijke geefcultuur in Utrecht en Zwolle in de 17e en 18e eeuw zeker ook gebruikt hadden moeten worden.

Boekbespreking

Ton H.M. van Schaik en Karin Strengers-Oldé Kalter, Het Arme Roomse leven. Geschiedenis van de katholieke caritas in de stad Utrecht. Hilversum, Uitgeverij Verloren, 2016. ISBN 978 90 8704 578 4; 276 pagina's, € 29,-.

Ronald Rommes

Historicus, projectadviseur K.F. Hein Fonds Utrecht, en universitair docent geschiedenis aan de Open Universiteit.

Hier had een kritische leescommissie of een eindredacteur goed werk kunnen doen. Die had de auteurs ook kunnen wijzen op enkele ongelukkig gekozen titels van hoofdstukken en paragrafen en slordig opgemaakte tabellen (zonder bronvermelding). Die commissie of eindredacteur had ook kunnen helpen een strakkere verhaallijn aan te brengen en kunnen aandringen op enkele bijlagen met overzichten van de ontwikkeling van bezit en beheer, inkomsten en uitgaven, aantal bededen, hoogte van de bedeling en dergelijke om de bruikbaarheid voor volgend onderzoek te vergroten.

Studenten en medewerkers eten uit de mensa-gaarkeuken in het Geologisch Mineralogisch Instituut 11 december 1941. Links voor het projectiekatheder naast elkaar, beiden met bril, Greet Smit-Miessen en Hans Smit.

□ COLLECTIE STICHTING CORPUSMUSEUM & ARCHIEVEN VAN HET USC

In 2016 vroeg een oudere dame in Zeist een bestemming te zoeken voor een verzameling van 58 oude portret- en familiefoto's uit de inboedel van het echtpaar Smit-Miessen van de Prof. Lorentzlaan in Zeist.¹ Onderzoek naar professor J.A. (Hans) Smit (1911-1999) en doctoranda M.M. (Greet) Smit-Miessen (1917-2006) levert het beeld op van een markant echtpaar met een levenslange passie voor de natuurkunde en voornamelijk bekend bij het departement Natuur- en Sterrenkunde van de Universiteit Utrecht.

Johan Albert (Hans) Smit werd in Arnhem geboren op 23 mei 1911. Zijn ouders waren Albert Smit (1878-1946) en Agatha Sophia (Agaath) van Schaik (1879-1970). Beiden tekenden en schilderden en gaven daar les in.

Van 1924-1929 zat Smit op de rijks-hbs in Arnhem, waar hij in 1929 het diploma hbs B behaalde. Na de middelbare school studeerde hij als spoorstudent wis- en natuurkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. In 1937 behaalde hij zijn doctoraalexamen met lof. Hij promoveerde in 1950 cum laude bij prof. dr. J.M.W. Milatz op

het proefschrift *Het verkrijgen en meten van constante temperaturen (tot ca. 7000° K)*. Het boek, door zijn collega-hoogleraar Kees Alkemade in 1976 een superproefschrift genoemd, werd door het National Bureau of Standards integraal in het Engels vertaald.

H.J. Michiel Wijers beschrijft in zijn *Proeve van een genealogie van hoogleraren in Eindhoven, 1956-2015* een academische stamboom van de Nederlandse Nobelprijswinnaar H.A. Lorentz. Smit wordt tot een nazaat van Lorentz gerekend: (1) Lorentz was promotor van L.S. Orn-

Hans Smit als leerling van de middelbare school, september 1926.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Op de faculteit natuurkunde sloeg de vonk over

Het academische leven van Hans en Greet Smit-Miessen

stein (1908); (2) Ornstein van J.M.W. Milatz (1937); (3) Milatz van J.A. Smit (1950); (4) Smit van A.L. Boers (1963) en (5) Boers van S.H.A. Begemann (1972), hoogleraar aan de Technische Universiteit Eindhoven. Als we zo'n stamboom voor de Universiteit Utrecht zouden maken, dan wordt het: (4) Smit van H.G.M. Heideman (1968).

Smit begon zijn wetenschappelijke loopbaan in 1931 aan het Fysisch Laboratorium van de Universiteit Utrecht aan de Bijlhouwerstraat. Directeur van het Laboratorium was prof. dr. L.S. Ornstein. Hij doorliep alle gebruikelijke universitaire rangen: collegeassistent (1931), assistent (1935), bezoldigd assistent (1937), hoofdassistent (1939) en conservator (1943). In 1947 volgde zijn benoeming in de faculteit wis- en natuurkunde tot gewoon lector om onderwijs te geven in de experimentele natuurkunde.

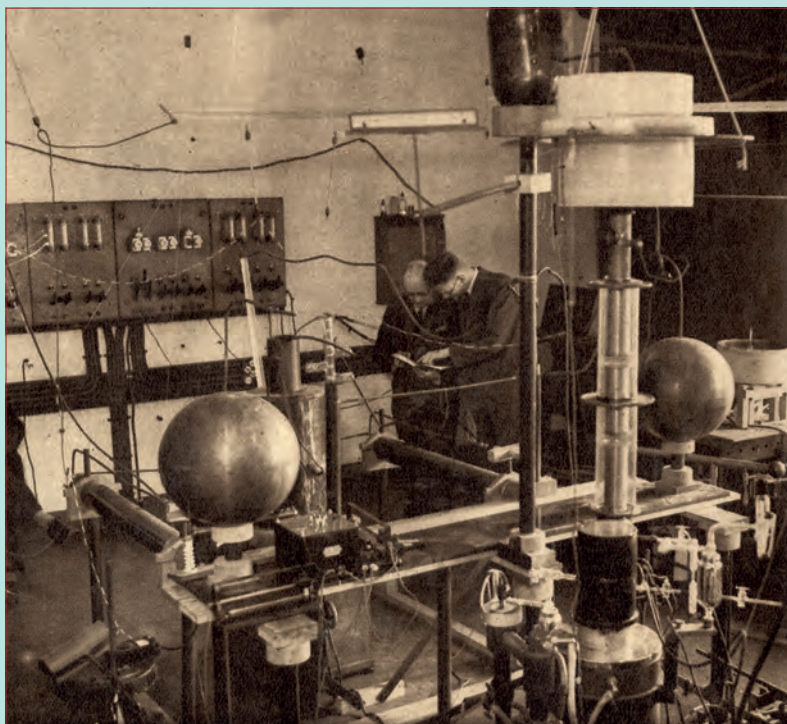
Door het Natuurkundig Gezelschap te Utrecht werd hij in 1956 aan dezelfde faculteit benoemd tot bijzonder hoogleraar om onderwijs te geven in de leer van de fysische waarnemingsmethoden.² Zijn op 5 november 1956 uitgesproken oratie was getiteld: 'Van natuurkundig gezelschap tot hoge temperaturen.' Deze benoeming eindigde eind 1967.

In 1959 werd hij tot gewoon hoogleraar experimentele natuurkunde benoemd. Deze benoeming eindigde van-

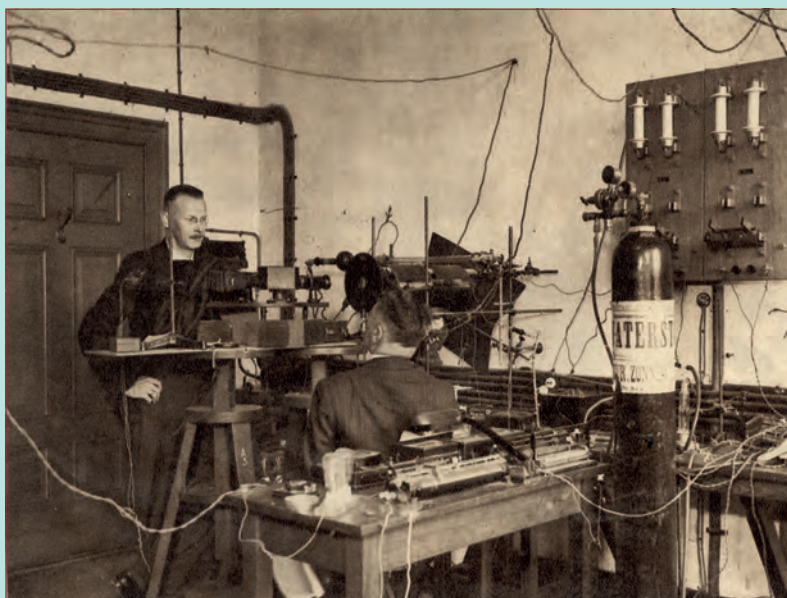
Greet Smit-Miessen getekend door Albert Smit, ca. 1940.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Dr. ter Horst en dr. Milatz in het Fysisch Laboratorium bij apparatuur voor het kunstmatig produceren van radioactieve stoffen. Milatz, een collega van Hans Smit, promoveerde in dat jaar bij prof. dr. L.S. Ornstein, de directeur van het laboratorium. Milatz werd in 1950 op zijn beurt de promotor van Smit. De foto werd in 1937 gepubliceerd in *Utrecht in Woord en Beeld*.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Prof. dr. L.S. Ornstein (zittend) 'in een wetenschappelijke verhandeling met een buitenlandse fysicus' in het Fysisch Laboratorium aan de Bijlhouwerstraat 8. De foto werd in 1937 gepubliceerd in *Utrecht in Woord en Beeld*. Ornstein overleed in 1941.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

wege zijn emeritaat op 1 september 1976. Ter gelegenheid van zijn afscheid hield hij op 1 oktober een speciaal colloquium: 'Utrechtse bijdragen aan de atoomfysica 1925-1975'. Smit werd als de meest deskundige uit dat tijdvak beschouwd.

Fysische meetmethoden

Smit wijdde zijn leven aan onderzoek en onderwijs in de natuurkunde. Zijn zoon zegt over zijn continue zoektocht naar antwoorden op natuurkundige vragen: 'Mijn vader wist van allerlei proefopstellingen op het lab iets werkbaars te maken. Hij had altijd paperclipjes, elastiekjes, klemmetjes en dergelijke bij zich om apparaten en meetinstrumenten op hun plek te houden. En een rekenliniaal om cijferuitkomsten bij benadering te kunnen verifiëren.' In 1934 publiceerde hij zijn eerste artikel in *Physica*, een Nederlands wetenschappelijk tijdschrift op het gebied van natuurkunde. Dat artikel dat hij samen met prof. Ornstein schreef, ging over aanslagfuncties ('Formähnlichkeit von Anregungsfunktionen'). Zijn twee volgende publicaties in hetzelfde vaktijdschrift gingen over de hoekverdeling van lichtemissie bij beschieting van een gas door een elektronenbundel ('On the angular distribution of the light-emission, arising from a directed stream of electrons in a gas') (1935) en over de elektronen-snelheidsverdeling in een gasontlading ('Berechnung der geschwindigkeitsverteilung der elektronen bei gasentladungen in helium') (1936). Die drie artikelen zijn in wetenschappelijke werken vaak geciteerd. De al genoemde Alkemade: 'Zo legde de student Hans Smit mede de grondslag voor wat later prof. dr. J.A. Smit en zijn werkgroep tot internationale bekendheid zou brengen.'

Over bijna alle onderwerpen uit de natuurkunde gaf hij college, waarbij fysische meetmethoden en atoomfysica zijn voorliefde hadden. Samen met de Utrechtse hoogleraren C.Th.J. (Kees) Alkemade en A.M. (John) Hoogenboom schreef hij het Nederlandse standaardwerk over meten *Inleiding tot fysische meetmethoden*, waarvan de eerste druk in 1970 verscheen.

Zijn colleges werden altijd zeer grondig voorbereid. Zijn oud-student en latere collega dr. Jan Kuperus herinnert zich hoe Smit zijn hele verhaal in detail op een rol in een overheadprojector had staan, die hij met de hand langzaam doordraaide.

Voor het wetenschappelijk onderzoek maakte hij zich verdienstelijk door de begeleiding van negentien promovendi tot 1956 en vanaf zijn professoraat tot 1976 door als promotor op te treden van twintig promovendi.

Met zijn vertrek in 1976 werd een periode van de Utrechtse fysica afgesloten die gekenmerkt werd door onderzoek en onderwijs op een aantal gebieden waar de industrie ruimschoots de vruchten van heeft geplukt. Het structurele toepassingsgerichte onderzoek door het Fysisch Laboratorium voor de industrie was door Ornstein midden twintiger jaren geïntroduceerd en was uniek in Nederland.

Alkemade schreef in 1976 bij het opsommen van de werkzaamheden en het aangeven van de betekenis van professor Smit voor het wetenschappelijk onderwijs en de

Joannes Milatz, in 1950 promotor van Smit, was vanaf 1942 gewoon hoogleraar in de proefondervindelijke natuurkunde en vanaf eind 1955 buitengewoon hoogleraar in de wetenschap der kernreactoren.

□ COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM

Universiteit Utrecht: 'Maar van belang is niet alleen wat verricht werd; de wijze waarop en de overtuiging van waaruit iets verricht wordt, zijn minstens zo belangwekkend.' En zijn oud-student dr. C.J.M. Aarts schreef tien jaar later over hem: 'Leermeesters als Hans moest verboden worden de pensioengerechtigde leeftijd te bereiken.' Smit wilde na zijn vertrek als hoogleraar het onderzoek in de natuurkunde blijven stimuleren. Bij gelegenheid van zijn afscheid richtte hij een fonds op waaruit bijdragen verstrekt konden worden voor niet-subsidiabele onderzoeksuitgaven in de Utrechtse fysische gemeenschap. Daaruit blijkt wel dat zijn hart bij onderzoek lag.

'Een oude knar'

Tijdens zijn assistentschap kreeg Hans Smit verkering met de wis- en natuurkundestudente Margaretha Maria (Greet) Miessen. Met zijn 26 jaar vonden de mannelijke studenten hem 'een oude knar'. Volgens oud-student Aarts, in een artikel ter gelegenheid van Smits 75e verjaardag, gunden zij hem deze amoureuze verovering niet vanwege het geringe aantal vrouwelijke studenten op hun faculteit. In 1935 meldden zich vier meisjes aan, ongeveer een kwart van het aantal nieuwe studenten. Greet Miessen werd op 16 maart 1917 in Tilburg geboren. Haar ouders waren mr. Johan Ludwig Miessen (1889-

1956), gemeentesecretaris van Tilburg (1916-1924) en Nijmegen (1924-1945), en Catharina Wilhelmina Maria van Nuenen (1888-1971).

Onder invloed van Smit - die niet kerkelijk was - verliet zij de katholieke kerk. Haar ouders waren daarover zeer ontstemd en wilden dat zij haar studie zou stoppen. Om haar onder druk te zetten, weigerden zij haar nog verder financieel te ondersteunen. Het was Smit die toen financieel in de bres sprong. Daarover waren zijn ouders weer ontstemd. Deze familieruzie speelde zich in 1938-1939 af. Hans Smit en Greet Miessen trouwden te Utrecht op 20 september 1939. De moeder van de bruid weigerde het huwelijk bij te wonen. Hoe Hans en Greet in de maat-

Greet Smit-Miessen in 1956.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Hans Smit aan het werk tijdens zijn hoogleraarschap.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

schappij stonden, wordt misschien geïllustreerd door de keuze van dr. Maria (Miep) Bourgonje Coelingh, getrouwd met prof. dr. M.G.J. (Marcel) Minnaert, als getuige bij hun huwelijk. Zij was een zéér zelfbewuste vrouw en wars van maatschappelijke conventies.

Uit het huwelijk van Hans en Greet werd in 1946 een zoon geboren. Aanvankelijk woonden ze op het adres Asselijnstraat 7 in Utrecht en in 1959 verhuisden zij naar Zeist, Prof. Lorentzlaan 26.

Nieuwsgierig Aagje

Greet Miessen was leerling van het St. Gertrudislyceum in Roosendaal, waar ze ook op kostschool zat. In 1935 behaalde ze het diploma gymnasium β . Vervolgens studeerde zij van 1935 tot 1948 wis- en natuurkunde aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Zij was een studente van prof. dr. L.S. Ornstein die stimuleerde dat meisjes een β -studie volgden. Zijn zoon, prof. dr. L.T.M. Ornstein, vertelde in 1997 in een interview dat zijn vader zei: 'Meisjes weten het net zo goed als jongens.' In het studiejaar 1937/1938 werd zij tot coassistent benoemd. In oktober 1938 behaalde Greet haar kandidaatsexamen natuurkunde. Zij publiceerde in 1942 twee artikelen in het gerenommeerde tijdschrift *Physica*.

Na haar afstuderen was Greet Smit-Miessen haar hele werkzame leven bezig met de fascinatie voor de natuurkunde en met de didactiek van dat vak. Zij werd in november 1948 benoemd tot lerares natuurkunde aan het Utrechts Stedelijk Gymnasium en de Gemeentelijke H.B.S. voor meisjes te Utrecht. Van 1949 tot 1954 was zij lerares natuurkunde en mechanica aan het Montessori Lyceum in Zeist en in 1957 werd zij lerares natuur- en scheikunde aan de Eerste Utrechtse Industrie- en Huishoudschool. Als lerares had zij een natuurlijk overwicht op de leerlingen.

Na 1965 concentreerde ze zich op de opleiding en praktijkbegeleiding van studenten natuurkunde die les gingen geven op middelbare scholen. Vanaf dat jaar tot 1968 was zij docente didactiek natuurkunde aan de Technische Universiteit Eindhoven en vervolgens tot 1979 lector in de didactiek van de natuurkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Bij haar overlijden in 2006 werd deze onderwijscarrière fraai samengevat: 'Docente natuurkunde van huishoudschool tot universiteit.'

Zelf zei ze eens: 'Mijn echte motivatie om mijn leven lang met natuurkunde bezig te houden was, dat ik wilde weten hoe de wereld in elkaar zit. Hij zit anders in elkaar dan ik dacht. Verklaren kunnen we eigenlijk niets, wel verbanden leggen en beschrijven.' Zij was ook een pleitbezorger voor vrouwen in de natuurkunde: 'Vrouwen hebben daar gewoon een taak.'

Onderwijsvernieuwer

De natuurkundendidactica Greet Smit-Miessen heeft zich sterk ingezet voor de hervorming van het naoorlogse natuurkundeonderwijs. Het vak natuurkunde moest volgens haar niet alleen theoretisch worden gegeven maar vooral geleerd door middel van het practicum: 'Zorg dat kinderen ontdekkend leren. Niet uit hun hoofd leren, maar leren te onderzoeken.'

Zij was actief binnen de Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs (WVO). De WVO werd in 1935 door Kees Boeke opgericht en was sinds 1936 de Nederlandse afdeling van de *New Education Fellowship* (NEF), een internationale organisatie voor onderwijsvernieuwing. Jarenlang jaren zat Greet Miessen in de redactie van het blad *Vernieuwing van opvoeding en onderwijs*, het orgaan van de WVO. Op haar initiatief werd in 1950 te Utrecht de werkgroep Natuurkundendidactiek (WND) van de WVO opgericht. Tot 1970 was zij secretaris van de WND.

Samen met Suzanne (Suus) Freudenthal-Lutter organiseerde zij in 1956 in Utrecht een twaalfdaags congres van de NEF. Zij had hoge verwachtingen van het congres, maar was zeer teleurgesteld toen bleek dat sommige Britse congresgangers liever een bezoek aan de Amsterdamse wallen brachten.

Hans Smit en zijn vrouw in gesprek met een van zijn promovendi.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Greet Miessen was jarenlang lid van de examencommissie voor het afnemen van het examen tot verkrijging van de akte van bekwaamheid voor nijverheidsonderwijs N XII (zorg voor de voeding, woning en kleding). Het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen adviseerde zij over de examenopgaven voor het VWO. Die besprak zij met haar man. Hij keek of het natuurkundig klopte en zij of de opgaven aansloten bij de waarschijnlijke denkstappen van de leerlingen.

Leven op de Prof. Lorentzlaan

Volgens Jaap van Eck die bij Smits overlijden in 1999 herinneringen aan hem ophaalde, was hij bij leven al min of meer een legende. Van Eck kende hem vanaf 1964 toen hij aan het Fysisch Laboratorium kwam. Smits oud-student en collega Aarts somde in 1976 een aantal karaktereigenschappen op die dat beeld hebben doen ontstaan: zijn objectiviteit, zijn precies kritisch oordeel, zijn verbaasde ongelovigheid als iemand zich niet aan de etiquette hield en vooral zijn warsheid om persoonlijke belangen mee te tellen.

Voor zijn omgeving was hij een afstandelijk persoon. Dat gold zowel voor de universiteit als voor de straat in Zeist waar hij veertig jaar woonde. Daar legde hij weinig contacten met zijn burens.

In alles was hij een pietje-precies. Alles was - ook letterlijk - tot in de puntjes verzorgd en gepland. Daarom is

het waarschijnlijk niet vreemd dat hij een man van de klok was. Om 9.00 uur was hij 's morgens op het Laboratorium aanwezig en ging hij altijd met de bus van 16.30 uur terug naar Zeist. De afstand van zijn woonhuis naar het busstation in Zeist vice versa legde hij lopend af. Elke ochtend zwom hij bij Ozebi aan de Utrechtse Biltstraat voordat hij naar het laboratorium ging. Toen hij gepensioneerd was, zette hij die sportieve gewoonte voort in het zwembad De Geiser in Zeist. Hij liep ook altijd naar het zwembad. Fietsen en zwemmen heeft hij pas in zijn verkeringsstijd van Greet Miessen geleerd! Het was een heel onhandige man. Een keer hoorden de burens haar tegen hem zeggen: 'Wat ben je toch een houten Klaas.'

Zijn grote hobby's waren beeldende kunst en (stereo-) fotografie. In zijn hbs-jaren kreeg hij zijn eerste camera en hij bleef zijn leven lang gefascineerd door de fotografie. Over deze liefhebberij hield hij ook lezingen. Zijn bewaarzucht was groot. Hij bewaarde werkelijk alles; tot kwitanties van de stomerij toe. Na zijn overlijden is zijn archief en bibliotheek rigoureus opgeruimd.

Zijn vrouw Greet was een heel ander type. Zij was sociaal en vriendelijk van aard, maar vooral ook dominant. Zij zocht wel contact met de buurtbewoners. Zij speelde piano en ze had een mooie zangstem. Als alt zong zij in het kerkkoor en bij de cantores van de parochie Johannes de Doper (Dijnselburg). Het contact met de kerk was

Kees Alkemade, van 1961 tot 1986 gewoon hoogleraar experimentele natuurkunde aan de Utrechtse universiteit, noemde Smits dissertatie een 'superproefschrift'.

□ COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM

Het echtpaar Smit-Miessen in 1982.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

hersteld. Ondanks de breuk in 1938 had zij zich in het bevolkingsregister niet als lid van een kerkgenootschap laten uitschrijven. De kerkdiensten in het Stiltecentrum in het ziekenhuis aan de Prof. Lorentzlaan en in de Dijn-selburgkapel aan de Amersfoortseweg bezocht zij regelmatig. Mensen die in nood waren - scholieren, studenten en familieleden - bood ze tijdelijk onderdak. Een andere eigenschap was haar zuinigheid.

Laatste levensjaren

Hans Smit overleed te Zeist op 14 juni 1999 - drie maanden voor hun 60-jarig huwelijksfeest - in het Lorentz Ziekenhuis aan de gevolgen van een beroerte. Greet Smit-

Miessen leed aan een ernstige vorm van de ziekte van Bechterew en begon rond haar 85e levensjaar tekenen van dementie te vertonen. Van kind af aan was zij aan een oog slechtziend. In de periode waar zij met haar gezondheid begon te kwakken, hielden haar zoon, de thuiszorg en verschillende buurtbewoners een oogje in het zeil. De huisarts hield zij buiten de deur. Toen zij zorgbehoefte werd, verhuisde zij eind 2004 naar een verzorgingstehuis in Bilthoven. Daar overleed ze op 7 december 2006. Beiden werden in besloten kring begraven. Hun graf bevindt zich op de begraafplaats aan de Woudenbergseweg te Zeist. Op hun rouwbrief wordt Smit gekarakteriseerd in de woorden van zijn vrouw: 'Hij was een bijzonder mens.' Op de rouwkaart van Greet Smit-Miessen staat: 'Een vrouw met idealen.'

Beiden waren gefascineerd door de natuurkunde. Op hun eigen inspirerende wijze hebben zij dit aan hun studenten overgedragen: professor Smit hoe te onderzoeken en de docente Greet Smit-Miessen hoe kennis over te brengen.

Noten

- 1 Na wat speurwerk konden de foto's overhandigd worden aan een aangetrouwde neef die het familiearchief beheert.
- 2 Sinds 1975 'Actuele onderwerpen uit de Natuurkunde' genoemd.

Bronnen

Het Utrechts Archief, toegang 463, inv. nr. 741.

Aarts, C.J., 'Professor Smit 75 jaar', in: *Fylakra** 30 (1986) 3, 222-224.

Alkemade, K., 'Professor Smit oud-hoogleraar', in: *Fylakra* 20 (1976) 7, 153-158.

Delvigne, R., 'Tekenaar Albert Smit en zijn getalenteerde familie', in: *Arnhem de Genoeglijkste* 29 (2009) 1, 2-13.

Eck, J. van, 'Bij het overlijden van Prof. Dr. J.A. Smit. Persoonlijke herinneringen van Dr. Jaap van Eck', in: *Fylakra* 43 (1999) 4, 14-17.

Ginkel, Gijs van, 'Drs. Greet Smit-Miessen 1917-2006', in: *Fylakra* 50 (2006) 6, 24-25.

Smit-Miessen, M.M., 'Herinneringen van Greet Miessen, studente natuurkunde in Utrecht in de jaren '30', in: *Fylakra* 40 (1996) 1, 10-16.

Snellemans, S., 'Colloquium professor dr. J.A. Smit', in: *Nederlands tijdschrift voor natuurkunde* 42 (1976) 17, 209.

Wijers, H.J. Michiel, *Proeve van een genealogie van hoogleraren in Eindhoven, 1956-2015* (Eindhoven 2015).

<http://archivesportaleurope.net> Inleiding bij het niet-geïnterviewde archief van Margaretha Maria Smit-Miessen, 1924-1983, in bezit van Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, te Amsterdam. Geraadpleegd 21 september 2016.

<http://profs.library.uu.nl> *Catalogus Professorum Academiae Rheno-Traiectinae*. Geraadpleegd 21 september 2016.

www.delpher.nl Geraadpleegd 21 september 2016.

www.hetutrechtsarchief.nl Digitale krantencollectie. Geraadpleegd 21 september 2016.

* *Fylakra* is het personeelsblad van het departement natuur- en sterrenkunde van de Universiteit Utrecht.

Agenda

Historisch Café

Op *vrijdag 10 februrari* houdt Joop Swieringa, gids bij het Gilde Utrecht een lezing over Utrecht, de Reformatie en de eeuwenlange gevolgen daarvan voor de stad en zijn inwoners.

Een maand later, op *vrijdag 10 maart*, vertelt Cor van Ingen, bestuurslid van het Utrechtse Geveltekenfonds, over de verschillende functies van gevelstenen door de eeuwen heen. Voordat er tijdens het Franse bewind straatnamen en huisnummers werden ingevoerd, zorgden gevelstenen voor enige ordening in de wirwar van straatjes in de binnensteden. Daarnaast werden ze onder andere gebruikt om reclame te maken of om religieuze of politieke overtuigingen uit te dragen.

Het Historisch Café op *vrijdag 14 april* staat in teken van de geschiedenis van de Amsterdamsestraatweg. Nadere gegevens volgen in de Nieuwsbrief van maart.

Het Historisch Café vindt plaats in de Smeezaal van het Bartholomeus Gasthuis in de Lange Smeestraat. Zaal open om 16.30 uur. De voordracht begint om 17.15 uur en duurt circa 45 minuten.

Lezing Gemeentetram Utrecht

Op *woensdag 22 maart* houdt Pieter Borst een lezing over de historie van de Gemeentetram Utrecht (GTU) op de Utrechtse Heuvelrug en omstreken. Hij belicht daarbij ook de geschiedenis van de Nederlandsche Buurtspoor Maatschappij (NBM) en laat filmbeelden van beide vervoersbedrijven zien.

De lezing vindt plaats in de Smeezaal van het Bartholomeus Gasthuis en begint om 19.30 uur. Inloop vanaf 18.45 uur. Aanmelden bij Jaap van Laar per e-mail: vanlaar123@casema.nl. Kosten € 5,- te voldoen aan de zaal.

Symposium hergebruik Josephkerk

De Josephkerk aan de Draaiweg is een van de bedreigde Utrechtse kerken. Een werkgroep uit parochie en buurt zet zich in voor behoud en herbestemming. Ze organiseert op *zaterdag 25 maart*

vanaf 13.30 tot 18 uur een bijeenkomst bedoeld om het erfgoed van de kerk - interieur, exterieur, omgeving - in beeld te brengen. In gesprek met aanwezigen en deskundigen wordt verkend welke mogelijkheden er zijn voor nieuw gebruik met respect voor het oorspronkelijk ontwerp.

Programmaonderdelen: een presentatie van Jaap Versteegh over Steph Uiterwaal, die een groot deel van het interieur ontwierp; een toelichting door Casper Staal op de kunst in Utrechts kerken en de rol van het atelier Mengelberg dat ook tekende voor het koor en de gebrandschilderde ramen in de Josephkerk; en een exposé door architect Andreas Baumer die al eerder de mogelijkheden van bouwkundige aanpassing van de Josephkerk onderzocht. Daarna gaat de werkgroep in gesprek met de aanwezigen, de rijksdienst voor het cultureel erfgoed, exploitanten van herbestemd erfgoed, lokale deskundigen en vertegenwoordigers van wijkinitiatieven. Verder is er een expositie te zien van foto's geïnspireerd op de Josephkerk.

De toegang is gratis. Opgeven bij dejosephutrecht@gmail.com. Na aanmelding krijgt u het definitieve programma toegestuurd.

Lezing Kinderkolonie Veenhuizen

Publicist Wil Schackmann verzorgt op *woensdag 19 april* een lezing over zijn recentelijk verschenen boek *De kinderkolonie*. Dat boek geeft een beeld van de bijzondere en tot nu toe onbekende geschiedenis van Veenhuizen als opvang van wezen, vondelingen en verlaten kinderen in de periode 1824-1859. In 1859 wordt het kindergesticht overgenomen door het rijk en uiteindelijk omgevormd tot de beruchte strafinrichting. Schackmann publiceerde eerder *De proefkolonie* over Frederiksoord en *De bedelaarskolonie* over het bedelaarsgesticht Ommerschans.

De lezing vindt plaats in de Smeezaal van het Bartholomeus Gasthuis en begint om 19.30 uur. Inloop vanaf 18.45 uur. Aanmelden bij Jannes van der Wal per e-mail jannesvdw@yahoo.com. Kosten € 5,- te voldoen aan de zaal.

Grote Excursie 2017

Op *zaterdag 27 mei* heeft de Grote Excursie als thema 'De Stijl en De Amsterdamse School'. Nadere informatie volgt in het aprilnummer van dit tijdschrift.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 90e jaargang nr. 1 / februari 2017 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 2/2017: 27 februari 2017

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: € 3,00. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220, Museum Catharijneconvent Lange Nieuwstraat 38, Readshop Oudegracht 427 en Utrecht Toerisme Domein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Elisabeth de Lig, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet **Redactieadres** Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl **Bijdragen** Sturen aan de redactie, aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden inclusief noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirlon [BNO], Utrecht **Druk** RotoSmeets Grafische Services

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter Dick de Jong **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0683 656 516 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** NL27 INGB 0000 575 520, Zoetermeer. U kunt zich als nieuw lid opgeven door een bericht te sturen naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer of naar ledenadministratie@oud-utrecht.nl. Schriftelijk opzeggen van het lidmaatschap kan vóór 1 december op hetzelfde (e-mail)adres. **Contributie** € 37,50 per jaar (huisgenootlidmaatschap € 17,50 / jongeren tot 26 en U-pas-houders € 20,- / bedrijven € 50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Onmisbaar voor liefhebbers van lokale en regionale geschiedenis

Interesse in de geschiedenis van stad en provincie Utrecht?
Word dan lid van de Vereniging Oud-Utrecht. Het kost weinig en u krijgt er veel voor terug:

- zes maal per jaar het rijk geïllustreerde *Tijdschrift Oud-Utrecht*
- tweemaandelijks een *digitale Nieuwsbrief* over de historische actualiteit
- ieder jaar een diepgravend *Jaarboek*
- het hele jaar door *exclusieve excursies* waaronder de Grote Dagexcursie
- in februari de prestigieuze *Van der Monde-lezing*
- iedere maand het *Historisch Café* in het Bartholomeus Gasthuis
- de mogelijkheid om als vrijwilliger in een gezellige sfeer deel te nemen aan één van de clusters of commissies.

Bovendien krijgt u als lid korting op tentoonstellingen en activiteiten van Museum Catharijneconvent.

Oud@Utrecht

Bent u al lid?

Geef dan een ander een lidmaatschap cadeau tegen gereduceerd tarief en help Oud-Utrecht op weg naar 2000 leden!

Vraag voor € 20,- een cadeaubon aan voor een jaar lidmaatschap (normale prijs € 37,50). Het lidmaatschap geldt voor een lopend kalenderjaar (reeds verschenen nummers van het tijdschrift worden nagezonden). Aanvragen kan via www.oud-utrecht.nl/service/lid-worden

Voor meer informatie:
ledenadministratie@oud-utrecht.nl

hart
voor
historie
en
cultureel
erfgoed
in
Utrecht

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

LISMAN
EN **LISMAN**
BOUW & VASTGOED

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl